

УДК

Кравченко Оксана Олексіївна, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки Уманського
державного педагогічного університету імені Павла Тичини

**КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК ПРЕДМЕТ ДИСКУСІЙ СЕРЕД ДІЯЧІВ
ПРОЛЕТКУЛЬТУ (20-ті рр. ХХ ст.)**

Анотація

У статті з'ясовано неоднозначність поглядів ідеологів Пролеткульту на роль і місце культурної спадщини у процесі формування культури майбутнього - пролетарської культури: одні повністю заперечували необхідність врахування культурної спадщини задля процесу творення особливої культури окремого класу - пролетаріату; інші вважали, що можна використовувати культурну спадщину минулого лише за умови осмислення з критичної точки зору; інші взагалі не заперечували необхідність використовувати культуру минулого, вважали, що це можна буде зробити лише тоді, коли пролетаріат виробить за допомогою Пролеткульту своє світовідчуття, свій спосіб мислення.

Ключові слова: Пролеткульт, культура, концепція, людина, освіта, виховання.

Сучасні трансформаційні, глобалізаційні, мультикультурні процеси вимагають нових підходів у дослідженні культурологічних проблем, відкривають нові обрії розвитку української культури. Своєчасним є дослідження маловідомих фактів, подій, явищ культурного поступу, які з ідеологічних переконань не ввійшли до вітчизняної історії, що дозволить цілісно відтворити культурологічні процеси держави в історичному взаємозв'язку. До недосліджених феноменів культурного життя 20-х рр. ХХ ст. належить діяльність Пролеткульту - культурно-просвітницької і літературно-художньої організації пролетарської самодіяльності при Наркомосі, яка мала за мету широкий і всебічний розвиток пролетарської культури самим пролетаріатом [5, с. 719]. В українській історіографії відсутні наукові праці з вивчення культурно-просвітницької та творчої діяльності Пролеткульту, які б ідеологічно незаангажовано та з нових

методологічних підходів висвітлили «невідомий пласт» культурного життя України 20-х рр. ХХ ст.

Організація Пролетарської Культури була створена за місяць до Жовтневого перевороту з метою підтримки «самодіяльності» пролетаріату у різних сферах культури, причому тільки на добровільних засадах. Із початку створення Пролеткульт став чітко структурованою організацією, яка мала статут, виборчий Центральний комітет, раду і відділи: організаційний, літературний, видавничий, театральний, бібліотечний, шкільний, клубний, музично-вокальний, науковий, господарський. Центральному Пролеткульту підпорядковувалися губернські, міські і районні пролеткульти. Діяльність Пролеткульту була спрямована на те, щоб „дати робітничому класу цілісне виховання, що незаперечно направляє його колективну волю й мислення”; за мету Пролеткульт ставив „вироблення самостійної духовної культури” [15, с. 21]. Робота Пролеткульту проводилася у двох напрямках: перший - культурно-просвітницька діяльність і організація пролетарської освіти; другий - творча робота у сфері мистецтва, літератури, театру, музики.

Одним з ключових питань теоретичних основ ідеологів Пролеткульту постала проблема використання культурної спадщини минулого у формуванні пролетарської культури - культури майбутнього. У науковій думці існує стереотипне твердження про повне заперечення пролеткультівцями культурного досвіду попередніх поколінь, про створення ними «нігілістичної теорії», яка виступала у формі «абстрактнішого стремління до нового». Саме цей аспект зазнавав нищівної критики в радянській історіографії, яка тенденційно висвітлювала роль і значення Пролеткульту.

Вивчення й аналіз наукових поглядів діячів Пролеткульту дозволили встановити неоднозначність такого підходу, з нових методологічних підходів з ясувати ставлення пролеткультівців до культури минулого, встановити, яку роль вони їй відводили у будівництві нової «пролетарської культури».

У пролеткультівському середовищі дійсно можна знайти приклади нігілістичного ставлення до культурної спадщини. На Першій Всеросійській конференції пролеткультів, що проходила у вересні 1918 р., один з місцевих

делегатів, який не погоджувався із офіційним змістом резолюції конференції, заявив: «Відкинемо цілком буржуазну культуру, як старий хлам...» [15, с. 29]. Делегату заперечив один з лідерів Пролеткульту: «без знайомства з минулою культурою ми не зможемо зробити і кроку... Необхідно зрозуміти минуле, щоб йти вперед» [15, с. 31].

Ідеолог концепції «пролетарської культури» О. Богданов ставив вимогу свідомого оволодіння буржуазним мистецтвом, використання «художніх скарбів» та обмеження доступу інтелігенції у справі виховання пролетаріату. На його думку, інтелігенти невиправно обтяжені тягарем «старих поглядів і навичок думки» [8, с. 86], унаслідуваних від буржуазного світу, і тому «...вихід один: користуючись попередньою, буржуазною культурою, створювати, протиставляти їй, і поширювати у масах нову, пролетарську: розвивати пролетарську науку, укріплювати істинно-товариські відносини у пролетарському середовищі, виробляти пролетарську філософію, направляти мистецтво у сторону пролетарських стремлень і досвіду... Та могутня творчість, яку проявив пролетаріат у своїй економічній і політичній організації, слугує достатнім доказом його здатності до такої ж культурної творчості» [8, с. 56]. О. Богданов у статті «Критика пролетарського мистецтва» вказав: «Пролетаріат не повинен ніколи забувати про співробітництво поколінь» [3, с. 449]. Обґрунтовуючи програму пролетарської культури, він писав у статті «Про художній спадок»: «Два грандіозних завдань стоять перед робочим класом у сфері мистецтва. Перше - самостійна творчість: усвідомити себе і світ у струнких живих образах, організувати свої духовні сили у художній формі. Друге - отримання спадку: оволодіти скарбами мистецтва, які створенні минулим, зробити своїм все велике і прекрасне в них, не підпорядковуватися відображенням у них духу буржуазного і феодального суспільства. Це друге завдання не меш тяжке, ніж перше» [3, с. 426].

Основним методом отримання і засвоєння культурної спадщини, на думку О. Богданова, виступала критика з позицій пролетарсько-класової ідеології. Культурне звільнення пролетаріату, його класове самовизначення не «...означає простого розриву з усією багатою культурою старого світу. Ні, пролетаріат - законний спадкоємець усіх цінних завоювань, духовних, як і матеріальних: від

цього спадку він не може і не повинен відмовлятися... пролетаріат повинен навчитися точно уловлювати усе шкідливе і чуже собі у спадщині минулого, знищуючи цю його сторону своєю нищівною критикою. Критика досягає мети тоді, коли вказує на краще замість гіршого; і тому вона повинна ґрунтуватися на самостійній творчості пролетаріату. Таким чином, культурна незалежність - єдиний шлях і до повного завоювання духовних скарбів, накопичених до цього часу людством» [2, с. 102].

У праці «Пролетаріат і мистецтво» О. Богданов писав: «... мистецтво минулого нам потрібно, але так, як і наука минулого, у новому розумінні, у критичному тлумаченні нової, пролетарської думки. Це справа нашої критики. Вона повинна йти поряд з розвитком самого пролетарського мистецтва, допомагаючи йому порадою, тлумаченням і керуючи ним у використанні художніх скарбів минулого. Ці скарби вона повинна передати пролетаріату, пояснивши йому все, що у них для нього корисно і потрібно, і чого в них не вистачає» [1, с. 123].

Виступаючи на Першій Всеросійській конференції пролеткультів, О. Богданов роз'яснював: «Товариші, необхідно зрозуміти, ми живемо не тільки в колективі теперішнього, ми живемо у співробітництві поколінь... Усі робітники, усі передові борці минулого - наші товариші, до яких класів вони не належали б» [15, с. 76].

У програмній статті першого номеру журналу «Пролетарська культура» (1918) зазначалося, що «пролетаріат - законний спадкоємець усіх цінних завоювань, духовних, як і матеріальних; від цього спадку він не може і не повинен відмовлятися... У старій культурі скрізь те, що йому корисно, зливається з тим, що йому чуже, що схильне затемнити і ослабити його колективну свідомість. З огляду на це, пролетаріат повинен навчитися точно схоплювати все шкідливе і чуже собі і спадщині минулого, знищуючи цю його сторону своєю нищівною критикою» [10].

Один з ідеологів Пролеткульту П. Керженцев, який очолював театральний відділ цієї організації, у статті в журналі «Пролетарська культура» допускає співробітництво з інтелігенцією: «У створенні нової пролетарської культури особлива робота може бути пророблена представниками інших класів, які прийняли ідеологію робочих мас» [13]. В іншій статті він вказував про

необхідність звернення до культури попередньої епохи, але тільки як до матеріалу для критики, не використовуючи її елементів у будівництві нової культури. «Створюючи свою культуру - писав П. Керженцев - активний діяч пролеткультівського руху, - робочий клас зовсім не повинен відмахуватися від багатой культурної спадщини минулого, від завоювань, матеріальних і духовних, зроблених класами, чужими і ворожими пролетаріату. Це минуле пролетаріат повинен критично переглянути, взяти із нього все цінне, освітити зі своєї точки зору, використати в цілях створення своєї власної культури» [9, с. 38].

Один із лідерів Пролеткульту П. Лебедєв-Полянський - представник Всеросійської Ради цієї організації, підкреслював: «Робочому класу необхідно оволодіти культурою капіталістичного світу і взяти із неї те знання, без якого немислимий рух вперед, і від якого він був знищений владними класами» [12, с. 6]. У статті «Револуція і культурні задачі пролетаріату» він писав: «у першу чергу необхідно засвоїти і перебороти буржуазну спадщину, щоб використати увесь суспільний досвід попередніх поколінь» [15, с. 19]. У вітальному слові на Першій Всеросійській конференції Пролеткульту (15 вересня 1918 р.) П. Лебедєв-Полянський виголосив: «...пролетаріат не може відмовлятися від культурного багатства попередніх поколінь. Він візьме це багатство, але не як послухний учень, а критично, щоб очистити його в горнилі своєї класової свідомості і, створив свої цінності, закладе основи майбутньої культури...» [15, с. 5].

А. Луначарський також обстоював положення про необхідність врахування культурного досвіду попередніх поколінь для розвитку культури пролетарського класу: «У тисячу перший раз повторюю, що пролетаріат повинен бути у всеозброєнні загальнолюдської освіченості, - він клас історичний, він повинен йти вперед у зв'язку з усім минулим... Пролеткульт ні в якому разі не повинен рахувати перші паростки пролетарського мистецтва і пролетарської думки готовою цілісністю і намагатися замінити ними цінності культури попередніх йому епох...» [7, с. 2-3].

В. Плетньов обстоював думку, що культуру буржуазного світу не варто заперечувати, а необхідно викоринити негативний вплив, який вона може справити

на формування нової класової ідеології: «Боротьба з цими віджитими поглядами, боротьба з психологічним впливом буржуазної культури, виривання з корінням її пережитків, перетворення нечіткої спекулятивної ідеології, якою пронизані маси, в чітку, зрозумілу класову ідеологію - ось основне завдання у будівництві пролетарської культури» [11, с. 33].

Представник Катеринославського Пролеткульту В. Вирін писав: «Перемагаючому пролетаріату в усіх сферах життя доводиться на кожному кроці стикатися з тією, що вкорінилася в розум і душі людей буржуазної і міщанськи-обивательською психологією, із старими звичками, поглядами і настроями. Пролетаріат повинен зробити щонайповнішу переоцінку усіх цінностей; разом з революцією соціалістичної зробити революцію культурну, революцію духу» [4, с. 5].

Активний діяч Київського Пролеткульту Т. Жукова також схилилася до думки критичного переосмислення надбань буржуазного мистецтва для становлення пролетарської культури: «Зрозуміло ми беззаперечно користуємося і будемо користуватися до кінцевого створення нової пролетарської культури плодами буржуазної творчості, до якого ми відносимося критично, відкидаємо все гниле, чуже культури пролетаріату, щоб перетворити її в свою, близьку по духу» [6, с. 13]. І лише тільки таким шляхом, шляхом створення взамін буржуазній, індивідуальній культурі - культурі пролетарської, колективної, пролетаріат зможе, звільнившись від непомітних для нього буржуазних налетів, випрямитися у весь зріст і закріпити за собою перемогу у всьому світу [6, с. 13].

Серед пролеткультівських ідеологів були і такі, які принципово не заперечували необхідності використовувати культуру минулого, вважали, що це можна буде зробити тоді, коли пролетаріат виробить за допомогою Пролеткульту своє світовідчуття, свій спосіб мислення, тобто, коли буде повністю створена «пролетарська культура». Без цих передумов не «пролетарій володіє культурою минулого, як своїм спадком, а вона володіє ним, як людським матеріалом для своїх задач» [14, с. 6].

Так, співробітник Одеського Пролеткульту, який надрукував статтю в одеському журналі «Пролетарська культура» під псевдонімом Шо категорично

заперечував буржуазну культуру як принципово «негативне» явище в історії людства: «Переоцінка цінностей у сфері культури не повинна обмежуватися лише боротьбою проти очевидно-безглузвих міщанських проявів. Вона повинна йти у площині заперечення буржуазної культури в її цілому, залишаючи за останньою лише історичну і технічну цінність» [17, с. 21].

Вивчення теоретичних поглядів ідеологів Пролеткульту дало можливість з'ясувати роль і місце досвіду попередніх історичних періодів у методологічних підходах створення концепції культури майбутнього - пролетарської культури. Їхні погляди були неоднозначними: одні повністю заперечували необхідність врахування культурної спадщини задля процесу творення особливої культури окремого класу - пролетаріату; інші вважали, що можна використовувати культурну спадщину минулого лише за умови осмислення з критичної точки зору; інші взагалі не заперечували необхідність використовувати культуру минулого, вважали, що це можна буде зробити лише тоді, коли пролетаріат виробить за допомогою Пролеткульту своє світовідчуття, свій спосіб мислення. Незалежно на різні погляди пролеткультівці були єдині в одному - у необхідності вироблення «за власним рецептом» особливої «чисто класової» культури як важливої передумови абсолютної перемоги соціалістичної революції.

Таким чином, «культурний нігілізм» не був наріжним каменем концепції Пролеткульту, як позиціонували його у радянській історіографії, а навпаки виступав за культурну наступність і критичне осмислення культурної спадщини минулого. До того ж за свідченням істориків «історія не знає жодного прикладу наруги над скарбами мистецтва, спровокованими пролеткультівцями» [16, с. 68].

Перспективними напрямками є дослідження концепції та визначення принципів пролетарської культури як філософського, мистецького, соціального та освітнього напрямів 20-х рр. ХХ ст. в Україні; з'ясування наукових підходів вітчизняних вчених до проблеми формування «нової людини» в умовах тогочасної дійсності; розкриття освітньо-просвітницького аспекту діяльності Пролеткульту в контексті суспільно-історичних змін.

Список використаних джерел:

- 1 Богданов А. Пролетариат и искусство / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904-1924). - Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. - С. 117-124.
- 2 Богданов А. Социализм в настоящем / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре

- (1904-1924). - Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. - С. 94-99.
- 3 Богданов а.А. Вопросы социализма. - М., 1990.
  - 4 Вирин В. Литература завтрешнего дня / В. Вирин // Пролеткульт: издание организационной комиссии Екатеринославского Пролеткульта. - Екатеринослав, 6 апреля 1919.
  - 5 Енциклопедія освіти / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремінь]. - К. : Хрінком Інтер, 2008. - 1040 с.
  - 6 Жукова Т. Революция и задачи Пролеткульта / Жукова Т. // Рабочий журнал - 1919. - № 1 - С. 13-14.
  - 7 Луначарский А. Пролеткульт и советская культурная работа / Луначарский А. // Пролетарская культура. - 1919. - № 7-8. - С. 1-3.
  - 8 Неизвестный Богданов : в 3-х книгах / под. ред. Г. А. Бордюгова. - Кн. 1: А. А. Богданов (Малиновский). Статьи, доклады, письма и воспоминания. 1901-1928 гг. / [предисл. Г. Горцка. сост. Н. С. Антонова, Н. В. Дроздова]. - М. : ИЦ «АИРО-XX», 1995. - 252 с.
  - 9 Николаева Л. С. Теория и практика Пролеткульта. 1917-1932 гг.: дис. кандидата ист. Наук : 07.00.02 / Николаева Людмила Сергеевна. - Москва, 1997. - 222 с.
  - 10 От редакции // Пролетарская культура. -1918. - № 1. - С. 2.
  - 11 Плетнев В. О профессионализме / Плетнев В. // Пролетарская культура. - 1919. - № 7-8. - С. 31-37.
  - 12 Полянський В. Наши задачи и пути / В. Полянський // Пролетарская культура. - 1919. - № 7-8. С. 6.
  - 13 Пролетарская культура. - 1918. - № 1. - С. 7
  - 14 Пролетарська культура. - 1918. - № 2. - С. 6
  - 15 Протоколы Первой всероссийской конференции пролетарских культурно-просветительских организаций. 15-20 сентября 1918 г. / под. ред. П.И. Лебедева-Полянского. - М., 1918. - 129 с.
  - 16 Смирнов И. С. Ленинская концепция культурной революции и критика Пролеткульта // Историческая наука и некоторые проблемы современности. - М., 1968
  - 17 Шо. Пролетарская культура / Шо // Пролетарская культура. Издание клубной секции Одесского Пролеткульта. - 1919. - № 1. - С. 14-21

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАК ПРЕДМЕТ ДИСКУССИЙ СРЕДИ ДЕЯТЕЛЕЙ ПРОЛЕТКУЛЬТУ(20-е гг. XX в.)

Кравченко Оксана Алексеевна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной педагогики, социальной работы и истории педагогики Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины

Аннотация

В статье выяснена неоднозначность взглядов идеологов Пролеткульта на роль и место культурного наследия в процессе формирования культуры будущего - пролетарской культуры : одни полностью отрицали необходимость культурного наследия в процессе создания особенной культуры отдельного класса - пролетариата; другие считали, что можно использовать культурное наследие прошлого, лишь при условии осмысления с критической точки зрения; другие вообще не отрицали необходимость использовать культуру прошлого, считали, что это можно будет сделать лишь тогда, когда пролетариат произведет с помощью Пролеткульта свое мироощущение, свой способ мышления.

Ключевые слова: Пролеткульт, культура, концепция, человек, образование, воспитание.

CULTURAL HERITAGE AS A SUBJECT OF DEBATE AMONG PROLETKULT LEADERS (THE TWENTIES OF THE 20th CENTURY)

Oksana O. Kravchenko, Ph.D. (Pedagogics), assistant professor of Social Pedagogics, Social Work and History of Pedagogics Chair of Pavlo Tychyna Uman State

Summary

The ambiguity of Proletkult ideologues' views on the role and place of cultural heritage in the culture of future formation - proletarian culture was found out: some of them completely denied the necessity to consider cultural heritage to the process of creation of a special culture of separate class - the proletariat; while others believed that it was possible to use the cultural heritage of the past only in terms of critical point of view understanding; others did not deny the necessity to use the culture of the past and believed that that could be done only when the proletariat would develop their attitude to the society, their way of thinking through Proletkult.

Key words: Proletkult, culture, concept, human, education, training.